

Osvallásunk egy-két 'nyelvi emléke'.

IV. Az 'istennyila' név.

Munkácsi szerint szintén közös mythikus felfogás bizonyítékai a villámnak «*istennyila*» s a vele szorosan egyértelmű éjsz. vog. *tārēm-nāl* kifejezések. A vogul ember a minden isten őst *Numi-Tārēm*-ot vadásznak képzei, ki a medveének szerint, midőn kedves leányát, t. i. a medvét «ezüst rudú rudas hajlékában» hátrahagyja, «húsz fogú fogas száját im miken nyítja meg»:

„Szűz emlős mellű magzatkám óh hallgass meg!
Szűz csecses mellű gyermekem óh hallgass meg!
Ezen magam alkotta aranysugarú sugaras napom fölött,
Aranyszépségű szépséges napom fölött
Nyusztfogó hét hurkos útra megyek én,
Jávorfogó hét hurkos útra állok im én.”

S midőn vadászatáról visszatér, «csúcsa letörött sok törő vasat sok számban gyűjt össze, éle letörött sok gyilokszerszámot sok számban gyűjt össze», hogy azokat új használat céljából megigazítsa'. (Ethnogr. 4: 51.)

Munkácsinak 'nyelvi mythologikus emlékei' között könnyen észrevehetőleg ez a leggyöngébb. Vagy talán az idézte medveének-részlet bizonyít csak valamit is a *tārēm-nāl* kifejezés meglétele mellett? Épen nem! Hiszen ebben még maga a *nāl* (nyíl) szó se kerül elé, nemhogy *tārēm-nálról* (istennyila) történnék benne említés! A szóbeli medveénekben (l. Vog. népk. gyűjt. 3: 34—58), égháborúról, villámlásról szó sincsen; hogyan lehetne tehát ez bizonyosság a *tārēm-nāl* (istennyila, tkp. égnyila) kifejezésnek meglétele mellett? Különben is a pogány vogul nép oly jóságos öregnek (vadásznak vagy halásznak) képzei a maga főistenét, *Numi-Tārēm*-ot, a kiről alig is gondolható, hogy villámnyilakat tudna szórni az emberekre. Azután meg a *tārēm-nāl* név nem lelhető meg sehol a vogul mythikus énekekben; legalább én egy helyt se találtam, noha az eddig megjelent népköltés-gyűjteményeket átkutattam. Pedig ha egyáltalán dívik a vogulban ezen elnevezés, akkor

a mythologikus énekekben okvetetlen kellene lenni valamelyes nyomának annál is inkább, mert Munkácsi állítása szerint ősvallási képzeteken alapszik. Mindamellett nem tagadom kereken a létezését, hanem csak módfelett kétségesnek mondom az imént közlött oknál fogva.

Föltéve azonban, hogy a *tǎrém-nál* név valósággal él a vogulban s járatos a villámnak kifejezésére, kérdés, szolgálhat-e tanubizonyosságul a vogul és magyar népek eredeti mythol. felfogásának közösségére nézve? Tagadhatlanul szolgálhat, de csak abban az esetben, ha magyar egyértékese, az *«istennyila»*, kétségtelen ősvallási felfogásban gyökeredzik; más különben nincsen semmi alapja s értelme a két név rokonságba állításának.

Az eddig történt nyomozások, a melyek egyébként meglehetősen számmal találkoznak, mindannyian tanuskodnak az *«istennyila»* ősvallási eredete mellett. Mindazok, kik a magyarok ősvallásáról eleddig irtak, majd valamennyien megegyeznek abban, hogy a villámnak népies *«istennyila»* neve eredete szerint elválaszthatlanul összefügg a *«magyarok Istené»*-vel, a ki mennyei lakából zivatar idején mint nyilakat zúdítja a földre villámaint. Különösen Szabó Károly szép móddal állítja élénk ama rokonsági kapcsolatot, mely az *«istennyilá»*-t a magyarok nemzeti Istenéhez fűzi.

„A magyar, úgymond, mint kiválólag harczias nép, ki hazáját s mindenét fegyverrel kereste, fegyverrel védte, ki szántás-vetéssel nem foglalkozva, életét harczokban töltötte, vagyonát, kincseit háborúkban szerezte, örömét, dicsőségét hadjáratokban találta, istenét sem tudta máskép gondolni, mint a hadak hatalmas vezérének, a seregek urának, ki saját népét csatáiban vezérli, védi, támogatja s a nemzet ellenségeit bosszuálló fegyvereivel összetöri. Népünk a villámlásban és mennydörgésben maig is «isten nyilat» látja s ellenségét megátkozva, isten nyilával kívánja üttetni.” (Emlékezzünk régiekről. Kisebb tört. munkái I. 313.)

Azonban nem Szabó K. az első, ki e nézetet hirdeti; Toldy és Ipolyi már jóval előbb elbállnak vele. Az előbbi például így nyilatkozik: „Úgy fogák fel őt (az Istent), mint népük saját védurát, mint *«magyarok Istenét»*, mely név egész mai napig jelentékeny módon él a magyar nép öntudatában. Fegyveresen képzeltek őt, ki a gonoszokat nyilával ejti el; innen a villámnak népi neve mind máig *«Isten nyila»*” (Nemz. irod. tört. 1851. I. 17. l.) — Ipolyi ugyan ebben a véleményben van (Magy. myth. 9. l.) s az *«istennyila»* eredetét őseink tűzímádására viszi vissza (u. o. 188.). De a legújabb kutatók is vallják e hitet: tesztem Kuun Géza gr. nem rég kiadott érdemes munkájában (Relationum Hungaror. cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima, Claudiopoli 1892.) ezt írja:

„Hungari Deum sibi nationalem bellicosumque effinxerunt in tertia mythologia eorum epocha, quem *Magyarok Istené* nominabant, quasi

nationalem Hungarorum Deum, quem symbolo gladii et spiculi adorare iis mos erat (175. l.) . . . Cælum sub duabus formis aspectibusque imaginabantur sc. 1) forma aëria: *lebegő ég* «æther», 2) forma superaëria: *menny* «cælum immobile», unde numen tonans mortales ictu fulminis terret punitque, quam ob rem fulmen *menny-ütő-kő, mennykő*, vulgo *isten-nyila* «spiculum dei» dicitur (173. l.).

Réthy László pedig így szól: „A nagy ég, a főisten, melyet a vogul felfogásban egy jóságos öreg halásznak látunk rajzolja, a magyarság felfogásában harcziás isteni lény alakjában jelenik meg, mely a felhők felett lakozva hatalmas nyilzáport szór a zivatarban (*Isten nyila* = villám)”. (Beöthy: Képet irod. tört. 18. l.)

Eme nyilatkozatok, mint látnivaló, egytől-egyig összevágának az «*istennyila*» név ősvallási eredetének bizonyozásában. A föltűnő csak az bennük, hogy ámbátor történetiróktól származnak, positiv történeti tanubizonyossággal, számbavehető erősséggel egyik sincs közülök megtámogatva. Arról egészen hallgatnak idézett íróink, hogy mire alapítják következtetésüket. Vajjon miért? Nem nehéz feleletet adnunk: egyszerűen azon ok miatt, mert történeti adat nem áll rendelkezésükre állításuk megbizonyításában. De hát valami alapjuknak mégis csak kell lenni, a mire támaszkodnak! Igen kell lenni és van is; csak hogy ezen alap, a mely nem más, mint a hagyományos nemzeti hit, fölötte gyönge s dülékeny. Mert ugyan ki tudná erre támaszkodva kimutatni, hogy a villámnak «*istennyila*» nevét, mint valami sajátos nemzeti idiotismust, valóban őseinknek harcziás természete hozta létre? Bárki is vállalkoznék e munkára, fáradozása nagyon valószínűleg, sőt majdnem bizonyosan kárba veszne! Az a körülmény, hogy a magyarság harcziás nép volt s főképp nyillal hadakozott, semmi esetre se tekinthető elegendő okul-alapul arra, hogy a villámokat mindjárt főistenének nyilaiul fogja föl s nevezze el. Vajjon nem voltak-e más nemzetek szintoly harcziástermettek, mint őseink? És vajjon csak a mi elődeink harcziáltak volna nyilakkal? Bizonyára nem! Pedig e kérdések fölötte könnyen felbukkannak a kutató elméjében; és hiszem, nagyon hiszem, hogy nem tudnának rájuk megnyugtató feleletet adni, kik az «*istennyila*» kifejezés eredetét erőnek-erejével őseink harcziás természetéből akarnák kimagyarázni.

Különben ne gondolja senki, hogy a villámnak Isten fegyvereként, nyilaként való appercipiálása a magyar nemzeti, vagy épen ugor felfogásnak sajátos, magában álló tulajdonsága. Korántsem. Mint a nyomban következő példák bizonyítják, közös ez más törzsbeli népekével is.

Avagy tekintsünk csak az ókor csodált népére, a görögökre: talán nem is voltak oly harcziás természetűek, mint az ősmagyarok, a villámokat mégis Ζεὺς *dárdáiul, nyilaiul* fogták fel; bizonyosság reá.

Hesiodos, a kinek Theogoniájában a cikázó villámok mint κῆλα Διὸς μεγαλοῖο jelennek meg (V. 708.)

A latin költőknél ugyanezek szintén mint «*tela, iacula, spicula Jovis*» tűnnek elénk; ime egy pár példa:

„At Pater omnipotens densa inter nubila *telum* contorsit‘ (villámmal sujtá a gógös elisi királyt Salmoneust. Verg. Aeneid. VI. 592). „Iam satis terris nivis atque diræ grandinis misit Pater et rubente dextera sacras *iaculatus* arces, terruit orbem‘ (Horat. Carm. I. 2). „*Tela* reponuntur manibus fabricata Cyclopum‘ (Ovid. Metamorph. I. 259. v. Előzőleg 253 v. „Jamque erat in totas sparsurus *fulmina* terras‘). „Arbitrium est in sua *tela* Jovi‘ (Ovidius) sat.

A héberben *a chēc* szó, melynek eredeti jelentése «nyíl», szinte használatos a villámnak jelölésére (l. Fürst—Ryssel: Hebr. und. chald. Handwörthb. 427.), ugyanígy az arab nyilat jelentő név is (l. u. o.). A szentírásban, különösen az ó-szövetségnek úgynevezett poetikus könyveiben s ezek közt legfőképp a zsoltárookban a villámok mint *Jehova nyilai* hullanak az emberekre, teszem:

„És kibocsátá *nyilait* s elszéleszté őket: a villámokat megsokasította és megzavará őket (17. zs. 15. v.). Nagy volt a vizek zúgása; szózatot adtak a felhők: mert *nyilaid* átmentek (76. zs. 18. v.). Tündököltesd a villámlást és szórd széjjel őket: bocsásd ki *nyilaidat* s zavard meg őket (143. zs. 6. v.). A nap és hold megállanak hajlékukban; a te *nyilaid* fényében mennek ők és villogó dárdád fényénél (Habac. 3. r. 11. v.). És az Úr Isten feltűnik felettük és kipattan az *ő nyila*‘ (Zach. 9. r. 14. v.)

Határozottan a biblia hatásának kell betudnunk, hogy a középkori latinságban is megfészkelte magát a villámnak «*sagitta Dei*» elnevezése. Bizonyosággal Du Cange-ban a következő három példát találjuk (VI. 23.):

„Tonitrua maxima fuerunt cum pluvia magna in civitate Parmæ et in quattuor locis *sagitta* de coelo percussit (Chron. Parmense ann. 1292 tom. 9. col. 825). In vigilia B. Johannis Baptistæ in hora vesperarum tonitruum, et *sagitta* de coelo percussit in turre communis Parmæ (ibid. ad. ann. 1299 col. 840). Tres de coelo ceciderunt *sagitta*: prima super campanile S. Pauli, secunda super campanile S. Petri tertia super capella Domini.‘ (Acta S. Rom. tom. 2, pag. 103.)

Sandersnél (Wörterbuch der. deutsch. Sprache 2 a. 527.) erre a kitételre akadunk: „Man entgeht des blitzes *pfeilen*, doch den pfeilen Amors nicht‘ (Boie—Matthison a. 8., 153.); de itten a *pfeil* minden valószínűség szerint csak a szójáték miatt van alkalmazva a villámra. Mindamellett nem lehetetlen, hogy a népnyelv a német-székben is használja e célra.

A sláv mythologiában tudvalevőleg *Perun v. Parom* a villámlás és menydörgés istene, a kinek nevét közönségesen alkalmazzák

a menydörgésnek és villámlásnak kifejezésére is (Miklosich : Wörtb. 244.); mondják pl. *parom do teba*: «villám, mennykő (üssön) beléd!» E mellett a villámnak népies neve: *Paromova (Perunova) strêla*: *P nyila*; káromkodó forma: *Sto bohøj, sto strêl*: «száz isten, száz nyila!» (Ipolyi: Magy. myth. 10.) Látható ebből, hogy a szláv népies felfogás is *Isten nyilainak* tartja a villámokat.

De vessünk egy pillantást a rokon finn népre. A villámok ezeknél is *Ukon nuoli* (U. nyilai), *Jumalan nuoli* (: Isten nyilai). Tanuságul lehet reá a Kalevala 33. rúnójának ez a helye (263—270.): „Szóla Ilmár neje így: Oh Felséges Ukkó isten! ajazd fel a legjobb *nyilad*, vedd elő legkülönb íjjad s réznyilvesszöt illeszsz arra, te lángoló kezijadra; *tüzes nyilad* jól helyezd el, réz vesszejét gyorsan lödd el sat.” (Barna fordítása 224. l.) Ukkó teljesíti a kérelmet, csak hogy magát a kérőt sújtja le villámával. Vagy például a 14 rúnóban Lemmikäinen kéri Ukkót, hogy legyen segítségére s öntsön *nyilázaport* az égből a gonosz Hiisi lovára. „Erre Ukkó főalkotó, isten felhők felett lakó *villámait* czikázttatá, égfedelét meghasgatá”. (313—315. Barna 80.) A finn ember, ha ellensége vesztét kívánja, Castrén szerint ilyen átkot mond rája: Verjen meg a *tüzes istennyila!* (Csengery: A magyarok ősvallásáról. Tanulmányai I. 81.)

E sor bizonyára még nem teljes. Ha tovább kutatnánk, alkalmassint meglelnők a villámnak Isten nyilául való felfogását más népeknél is; azonban ennyi is elegendő ama hagyományos hit alaptalan voltának kitüntetésére, mely az «*istennyila*» elnevezést ősmagyar vagy akár ugor sajátásgnak hirdeti uton-utfélen. Ime világos példák tanusítják, hogy indogermán nyelvekben is él-virágozik. Ha többet nem is, annyit kétségtelenül bizonyít e körülmény, hogy a szóbeli apperceptio nem egy vagy két nép sajátos tulajdonsága, hanem közönséges jelenség a nyelvek körében. Az már aztán megint más kérdés, vajjon a vallási felfogásban bírja-e alapját, vagy valamely egyéb okban, teszem fel az illető népek harcias természetében. Mindenesetre érdekes s érdemes dolog volna kihüvelyezni a teremtő alapokat; annyi azonban bizonyos, hogy nem csekély fáradsággal járó munka volna, mert nem csupán nyelvészeti, hanem pszichológiai problémákat is rejt magában. A közlött összehasonlításra támaszkodva annyit bátran állíthatunk, hogy legtöbb valószínűség szerint a vallást illeti meg a fő-fő rész megalkotásaért.

Hogy az «*istennyila*» nevet nem az őshazából hozták magukkal elődeink, biztosra vehető. Ez az állítás ugyan első tekintetre kissé merésznek tetszik, de nem lesz az, ha meghányjuk-vetjük támogató erősségeit. Népünk tudvalevőleg gyakorta él e kifejezéssel, midőn ünnepesebb kedvében a villámnak járását valamelyik ellenesére akarja irányíttatni. Ismert szólásmódok: *Istennyila*

üsse meg, verje meg, járja meg, csapjon bele, szántsa meg a hátát, hányja ki stb.; belejár az *istennyila* (Erdélyi: Népdalok 2:304.); az *istennyila* is csak mellette csap le; az *istennyila* se árt neki; mi az *istennyila*?; hasonlatok: tüzes, hegyes, mint az *istennyila*; úgy jár a] fara, mint az «*istennyila*» (= gyorsan Erd. Közmond. 129. l.) sat. Ezekből s egyéb példákbl megtetszik, hogy az «*istennyila*» mint népies kifejezés eléggé járatos nyelvünkben. A nép körében való emez elterjedtsége pedig kétségtelenül bizonyítja, hogy nem a jelen korban termett, hanem régebbi idő szülötte. Nyelvemlékeinket vizsgálva mindamelllett azt tapasztaljuk, hogy kora nem igen eshetik messze tőlünk, mert a legrégebbi források, melyekben előkerül (Madarász Márton: Vasárnapi evangéliumokból való szent elmékedések és Tofeus Mihály: A sz. zsolttárok resolútiója) a 17. századból valók. E jelenség természetesen nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy egy vagy két, sőt akár három századdal előbb is ismeretes volt nyelvünkben. A Ny. Sz. mindössze négy példát tud felhozni reá a régiségből, melyek közül a két első vallási munkából való.

Ezzel a körülménnyel kapcsolatban tovább mehetünk egy lépéssel s kimondhatjuk, hogy, az «*istennyila*» *nemcsak hogy nem ősmagyar idiotismus, de nem is magyar elme szüleménye, mert minden valószínűség szerint idegen földről, a szentírásból plántáltott át hozzánk.*

Általán tudott dolog, hogy a biblia minden kereszténységre tért nép nyelvére volt több-kevesebb hatással. E hatás pedig nem csupán a grammatikára terjedt ki, hanem a szókincsre is. Saját nyelvünkben is nem egy szentírási kifejezés nyert polgárjogot. S ez a jelenség könnyen érthető; hiszen a régi időben tagadhatlanul a biblia volt legforgatottabb, fönt-alant egyaránt ismert könyve a világnak, melynek műszavai, kitételei a sokszoros olvasás folytán bizonyára hamarosan kelendőkké váltak. E mellett papjaink szóval és írásban szintén hathatósan közreműködtek az elterjesztésükön.

A szentírásnak legolvasottabb része pedig, mint mindenütt, úgy nálunk is a zsolttárok-könyve volt. Szembeötlőleg bizonyítja ezt az a körülmény, hogy többszörös fordításukat találjuk a régiségben, nevezetesen az Apor, Döbrentei, Festetich, Kulcsár codexekben s egyéb helyeken is. Már pedig a zsolttárok, mint a fönnebb idéztük példák igazolják, nem egyszer hirdetik a villámokat, *Isten nyilainak*; s ezen felfogást gyakori olvasásuk és éneklésük vajmi könnyen átolthatta s meggyökerezethette a magyar nyelvben szint-úgy, mint a középkori latinságban. Számottevő tanuságtétel e mellett az a jelenség, hogy az «*istennyila*» név említett zsolttárfordításainkon kívül legkorábban vallási művekben kerül elő a régiségben. Nem hagyható továbbá figyelmen kívül az sem, hogy

a zsoltárokat költőink gyakran feldolgozták énekeknek, főkép a protestantizmus elterjedésével, a mely felekezet tudvalevőleg rendes templomi énekekül használja őket. Hogy azután eme feldolgozásokban az eredeti kifejezések nagy részét megtartották, magától érthető dolog. A nép pedig, mely naponta énekelte, vagy hallotta a szöszékről és olvasta a fordításokban s egyéb vallási munkákban, lassadján elszokta, megtanulta a főbb tipikus kitételeket, melyeket eszmekörébe könnyen beleilleszthetett. Ezen az úton-módon vált az «istennyila» is több más bibliai kifejezéssel egyetemben nyelvünk tulajdonává.

Már most, ha az «istennyila» eredete a szentírásban sarkallik, világos, hogy sem alapja sem értelme a finn *Jumalan nuoli* vagy akár a föltett vogul *tårém-näl* névvel való kapcsolatbaejtésének. Én különben abban a véleményben vagyok, hogy a finn *jumalannuoli*-t is a szentírás hatása hozta létre. A kereszténységnek s vele a bibliának hatása a Kalevalára félreismeretlen és le nem tagadható. *Ukko* alakja a keresztények Istenének több tulajdonságát egyesíti magában; sőt a Kalevala utolsó rúnója olyannyira keresztény szellemű, hogy Máriáról és Krisztusról zengedez. Épen nem lehetetlen tehát, hogy *Ukko nyilai* is (= a villámok) Jehova hasonló fegyverszereinek képmására alakultak meg a finnek képzeletében.

Mint czikkelyem elején kifejtettem, a *tårém-näl* meglételet kétségesnek tartom a vogulban; de ha mégis megvan, úgy gondolom, eredete ugyanoda mehet vissza, a hova magyar és finn társáé, t. i. a kereszténység hatására. Megemlíthetem itt Hunfalvynak egy tévedését is, hogy t. i. a «villám» fogalmának jelölésére használt vogul *sali* (*salé, säli*) szónak «szeg, nyil» etymont tulajdonított (Vog. föld és nép 19.) s a magyar «istennyila» egyértékesének akarta feltüntetni; pedig nyilvánvaló, hogy ez a *sali* «blitzen» igével függ össze, a mely a magy. *salyog, csillog*, finn *selkeä, selkiä, lapp cälget, cälges, votj, celekt-, celekjal-* stb. szavakkal rokon. (MÜg. Szót. 368.) H. hibája különben Kuun Gezára is átragadt. (1. idézett műve 173.)

Az «istennyila» eredetének tisztázásával önként fölmerül bennünk az a kérdés, mit tartsunk a «magyarok nemzeti Istené»-ről, a kinek a hagyományos nézet legsajátosabb tulajdonsága gyanánt szokta emlegetni, hogy égháború alkalmával villámaít, mint hatalmas nyilzáport' szórja mennyei lakából! Ez a kérdés nem vág ugyan szorosán tárgyunkhoz, de tagadhatlan közeli érintkezésben van vele, azért lehető rövidséggel igyekszünk reá megfelelni.

Azon eredmény alapján, a melyet ősvallásunkról eddig főleg a nyelvészet támogatásával kiderítettünk, annyit határozottan állíthatunk, hogy eleink nem voltak igazában egy Istent imádók, a mint krónikásaink rájuk akarják bizonyítani; de nem is voltak

szoros értelemben vett polytheisták; hanem alkalmasint közben tartottak a két szélsőség között. Nagyon valószínű, hogy nem voltak egy fő isteni lénynek ismerete nélkül, de hogy ennek eszméje olyannyira határozott és kidomborodott volt volna hitükben, mint a milyenek régi történetíróink s részben még a korunk, beliek is fel igyekeznek tüntetni, semmi esetre se fogadhatjuk el. Kétségtelen, hogy imádtak, tiszteltek megszemélyesített természeti jelenségeket, valamint különféle szellemeket, geniusokat is. Voltak bálványaik is.

Az újabb vizsgálat emez eredményével merően szembeszáll az a kép, a melyet pogány őseink vallásáról krónikásainkból, főképp Anonymusból, a Bécsi és Budai krónikákból és Thuróczyból állíthatunk össze. Ezen kép értelmében a honfoglaló magyarok az egy igaz Istennek oly teljes tudatában voltak, mint akár a kereszténység; egy Istent imádtak, ki nemzeti pártfogó Istenük volt és mindenütt mellettük állott a harcok közepette, buzdította, erősítette, győzelemről-győzelemre vezette őket; Álmos és Árpád választott emberei, a kiket azon czállal rendelt vezérekül, hogy kedvelte magyarjait elvezessék az ígértföldjére, Attila örökébe. Szemmel láthatólag egészen más e kép, mint az előbben közölt; mindamellett nem valami nagy sor eltalálnunk, melyikük felel meg jobban a valónak.

Krónikáinkat tudvalevőleg papi emberek írták, a kikben a hazafias érzelem lángja semmivel se lobogott alacsonyabban, mint a vallásos buzgalomé. E derék emberek minden igyekezetükkel rajta voltak, hogy az ősök vitézi tetteit, hazafoglalását mentől szebbnek, mentől dicsőbbnek rajzolják az utókor elé. És feladatuknak megoldása nem is került nagy fáradságba. Tudákosságuk nem engedte, hogy a parasztság csacska énekeire támaszkodjanak (bár úgy lopva ezekből is csentek egyet-mást), hanem a *bibliához* űztesarkallta őket, a melyből Jehova választott népének, az izraelitáknak ragyogó példája tündökölt feléjük; Jehova vezérli a zsidókat kiválasztott embereivel, Mózással és Józsuéval a nekik megígérte, tejjel-mézzel folyó Kánaán földére. Védi, oltalmazza, segíti őket minden léptükön. Midőn Mózes, a kirendelt vezér, az örökségül ígért országnak határán vétke miatt sírba száll, Józsuét állítja élükre, hogy a foglalás nagy művét akarata szerint végrehajtsa.

Olvassa el bárki figyelmesen Anonymust és társait, alig hiszem, hogy észre nem veszi, mily nagy a hasonlóság a zsidó népnek Kánaánba való vezérlése s a magyaroknak honfoglaló hadjárata között. Jáfet ivadékainak, a magyaroknak Istene épen olyan viszonyban áll választott népével, mint Jehova az izraelitákkal.

Mindkettő kijelöli népének a birtoklandó hazát: ez Kánaánt, amaz Pannóniát; s egyformán vezetik, védik, segítik őket. A zsidó Jehova Mózest teszi vezérnek, a kinek hivatása azonban csak Kánaán ha-

táráig tart, mert a halál itt bűnéért sírba dönti őt (Dixit Dominus ad Moysen; Hæc est terra, pro qua iuravi Abraham, Isaac et Jacob dicens: Semini tuo dabo eam. Vidisti eam oculis tuis et non transibis ad illam. Deut. 24, 4): a magyar Jehova Álmot választja ki ugyanerre a feladatra, a ki szintúgy, mint Mózes csak az ígéretföldjének széléig, Munkácsig vezetői nemzetét s azután csakhamar életét vesztí; a Budai krónika megjegyzése szerint ugyanis: „Huius (sc. Arpad) pater, Almus in patria Erdelcu occisus est, non enim potuit in Pannoniam introire“ (39), vagy mint Bonfinius még jellemzőbben mondja: „Almus Pannoniam, veluti promissionis terram intrare non potuit, in Transsylvania namque cæsus est“ (Dec. prim. I, 9). Mózes hivatalát a bibliában Józsué nyeri el, a ki Jehova akarata szerint fényes harcei diadalmakkal elfoglalja Jákob örökségét s felosztja nemzete tizenkét törzse között: a magyarok Istene Árpádra bízza a honfoglalás befejezését: s ez a felső utasítás értelmében be is tölti szerepét, mert derekas harczokban visszavívja Attila hagyományát s igazsággal kirészeli népe' törzseinek. Ilyformán „bene implevit Deus, mint Anonymus írja (10 b.), in Almo duce et filio suo Arpad *propheciam*, quam cecinit Moyses propheta a filiis Israel: Et locus, quem calcaverit pes noster, noster erit“ (v. ö. Omnem locum, quem calcaverit vestigium pedis vestri, vobis tradam, sicut locutus sum Moysi. Jos. 1, 3), vagy Thuróczy szavai szerint: „Retradidit autem Dominus Hungaris Pannoniam, sicut tradiderat filiis Israel tempore Moysi Sehon, regem Amorrhæorum et Ogh regem Basan et omnia regna eorum in hereditatem“ (II, 3. v. ö. Percussit gentes multas et occidit reges fortes: Sehon, regem Amorrhæorum et Ogh regem Basan et dedit terram eorum hereditatem, hereditatem Israel servo suo. 134. zs. 10—12. vv.). Ide vehető Anonymusnak eme szinte bibliai ízű nyilatkozata is: „Deus enim, cuius misericordia præuia erat, tradidit duci Arpad et suis militibus inimicos eorum et per manus suas labores populorum possederunt“ (20 b. v. ö. Dedit illis regiones gentium et labores populorum possederunt. 104. zs. 43. v.).

E rövid összehasonlítás, azt hiszem, elég világosan mutatja, hogy krónikásaink munkáján a szentírás hatása lépten-nyomon megtetszik: *Őseink nemzeti Istene Jehovának, Álmos vezérük Mózesnek, Árpád Józsuének, a hazafoglalás dicső munkája Izrael népe Kánaánba vonulásának képmása náluk.* Ez a jelensége, melyre historikusaink nem igen vetettek s vetnek szemügyet, nagyon is számottevő tényező a krónikások helyes megítélésében.

Ilyformán teljesen biztosra vehetjük, hogy a magyarság nemzeti Isténének eszméje nem az őshazából származott hozzánk, hanem a szentírásban gyökeredzik szintúgy, mint az «istennyila» kifejezés is. A «magyarok Istene» nem egyéb, mint a zsidók Jehovájának pap-krónikásainktól alkotott képmása, a mely idő folytán, főkép a 16. században, midőn bibliai költőink a hazánk vesztére törő harczok zajában nemzetünk sorsát a választott zsidó nép küzdelmeivel hasonlították össze, mind jobban és jobban kifejlődött s belehatolt a magyarság köztudatába.

Ne ringassuk tehát magunkat, nemzeti hiúságunknak hódolva,

ama patriarhális, szívet-lelket csiklandó csalfa hitben, hogy akár a magyarok nemzeti Istenének eszméje, akár pedig a villámnak Isten nyilaként való felfogása s elnevezése ősvallásunkból maradt reánk.

V. A ,teremt' szó.

Ez az utolsó «ősvallási kifejezés». „A teremtés fogalmára, mondja Munkácsi, a vogulban egyik legjáratosabb kifejezés: *tārāti* «bocsát, ereszt» pl. *elem-žalés ünlenē mā tārātuñkwē ti tārēmāslen*: az ember lakó földet megteremteni *im megteremtetted* tdk. *bocsátani im bocsátottad* | *am Paräp-näj āñkw tāräte'im*: én Paräp-asszony anyát (ily nevű hegyet) bocsátok (azaz: teremtek). Hogy miként vált a «bocsátást» jelentő ige a «teremtés» értelmének hordozójává, teljes világossággal (!) kiderül a részletesebb teremtési leírásokból, melyekből azt látjuk, hogy *Numi-Tārēm* ősiszten a földet és jelenségeit nem pusztá szavával *ex nihilo* alkotja, hanem azokat mennyei lakából alábocsátja, még pedig rendszeren igen nehézkes módon: kötelekkel vagy hágcsón... A vog. *tārät-*, momentán *tārēm*-képzésével alakilag és jelentésben pontosan egyezik a magyar *teremt-*, s midőn a kifejezés ennyire azonos, nem kell-e a bennük rejlő alapfelfogást is azonosaknak tartanunk?! (Ethnogr. 4: 53—54 l.)

Bármennyire tetszetes látszatra Munkácsi emez utolsó egyeztetése, mindamelllett tévedésen alapulónak s el nem fogadhatónak kell kijelentenünk. Okoskodásával szemben előre is határozottan állíthatjuk, hogy 1. a vog. *tārät-*, *tārēm*- ige nem mythologikus kifejezés s nem jelent soha annyit, mint «teremteni», hanem tisztán csak «ereszteni, bocsátani», 2. ha még mythikus elnevezés volna, se lehetne a *teremt*-igét vele rokonságba állítani.

Eleve megjegyezhetjük, hogy más dolog teremteni valamit (= semmiből vagy már meglévő dologból létrehozni) és más a már kész teremtményt mennyből alábocsátani. M. tévedése épen azon fordul meg, hogy az utóbbi miveletet is teremtésnek veszi.

Lássuk különben, miként megy a vogul mythológiában végbe a teremtés. A *Xul'-ätär möjt* (ördögfejedelem regéje) szerint: *mā üntažtnē eli-pqalt viti tārmi' akwän žqmitažtēm älsei'* (Vog. népk. gy. I. 151.) vagyis: «mielőtt a föld megteremtődött, a víz és ég egymásra borulva fódtek egymást». Magát a föld létrehozását illetőleg meglehetősen zavart találunk a teremtés regéiben; némelyhol *Numi-Tārēm* bocsát le (*tārāti*) az égből egy darabkát, a mely azután rövid időn megnövekszik; másutt meg úgy buktatja ki a tenger mélységéből valamelyik küldöttével. Egészen világos, hogy a föld mind a két esetben már eleve készen van, s az énekek csupán arról szólnak, miként teszi *Numi-Tārēm* az emberek s

állatok számára lakhatóvá; magáról a létrehozás actusáról legtöbbször hallgatnak. Midőn tehát a *Mā ɣul'item mōjt*-ban (a föld vizből való előbuktatásának regéjében) ezt olvassuk: *Numi-Tārem jārān au kwol jānit jelpiñ mā-lqmtél tārātawé* (Vog. népk. gy. I. 135.), azaz «N—T. atya háznagságú szent földdarabot *bocsátott alá*», tisztában lehetünk azzal, hogy itten valójában nem teremtésről van szó, hanem a már megteremtett föld égből való leeresztéséről. Épen nem lehetne e kitévelt pl. így fordítanunk: «N—T. atya háznagságú földet *teremtett*».

A hol igazán teremtésről történik említés, ott sehol se találjuk, hogy a *tārāt*- vagy *tāremt*- igealakokkal fejeznék ki; teszem az «ember teremtésének regéje»-ben *Numi-Tārem* e szavakkal küldi testvérét *Joli-Tārem*-ot «az ember korabeli világ» létrehozására: *Nañ jā'—āri, añ joli māné va'ülēn, ēlēm-ɣlēs jisīñ tārem, ēlēm-ɣlēs nqtiñ tārem sāñkēmtañkwé ēri!* (Vog. népk. gy. I. 128.): «Te testvér (nőtestvér), most szállj le az alant levő földre, az ember korabeli világot, az emberidejebeli világot kell *megteremteni!*» Minthogy pedig *Joli-Tārem* nem tudja miből s hogyan hozza létre az embert, ezzel a kérelemmel küldi fel követét bátyjához: *Numi-Tārem jā'i-pīkwé! añ ēlēm-ɣlēs ūnlēnē squiñ mā ti ūnttāslēn, posiñi' ti vārāslēn: añ ēlēm-ɣlēs ɣuml'ē sāñkēmtañkwé?* (u. o. 129.): «N—T. bátyácska! az ember lakó kérges földet most már *megteremtetted*, világossá titted: de hát az embert hogyan kell *megteremteni?*» A követ alászállta után: *Numi-Tārem ɣumiānā ēlēm-ɣlēs-ɣuri vāruñkwé kētitā* (u. o. 130.): «N—T. elküldi embereit, hogy *csináljanak* (földi) emberalakokat», a melyekbe azután *Joli-Tārem* életet lehel s munkája elvégzését e szavakkal adja tudtára *N-Tārem*nek: *Jautā vūrēm sāt ɣumin sāñkēmtēnē ti sāñkēmtāslēm* (u. o. 132.). «Íjja fogott hét férfiadat *megteremteni* im *megteremtettem*».

Eme példánkban, mint látnivaló, valóságos teremtésről, megalkotásról van szó, a melynek jelölésére azonban épen nem használják a teremtésnek Munkácsi szerint sajátos *tārāt*-, *tāremt*- kifejezőjét, hanem a *sāñkēmt*-igét. De még számos ily példát lehetne idéznünk, melyek határozottan tanúsítják állításunknak igaz voltát.

Hogy Munkácsi a *tārāt*-et ösvallási kifejezéssé tenni igyekvő buzgalmában szembeötlően téved, saját felhozta példájával is megbizonyíthatjuk, a mely így hangzik: *Am Parāp-nāj āñkw tārāte'im*: «Én Parāp-asszony anyát *bocsátok*», azaz M. szerint: «*teremtek*» (tehát *tārāte'im* = *teremtek*). Hogy itt a *tārāte'im* formának teremtésre való értelmezése nyilvánvaló hiba, bizonyítja ugyane mondanak teljesebb alakja: *Am Sāt-ur āñkw sāñkēmtē'im, Parāp-nāj āñkw tārāte'im* (Vog. népk. gy. I. 80.), vagyis: «Én Hét-hegy anyát *teremtek*, Parāp-asszony anyát *bocsátok* alá». Mivel Parāp-asszony egy a Hét-hegygyel, világos, hogy a kitételnek helyes értelme ez: Én Parāp-asszonyt (hegyet) *teremtek* s azután *lebocsátom* őt; tehát

a sajátlagos teremtés kifejezője itt is a *sāñkēnt*-ige, míg a *tārāt*-csak a már megteremtett Paräp-asszony földre való *leeresztését* fejezi ki.

Íme egy más, szinte számottevő bizonyosság Munkácsi tévedésének igazolására! *Numi-Tārēm a Xul'-qter mōjt*-ban így gondolkodik magában: *Mat-ūrēl mā voss ūnttēnum, mat-ūrēl mā nāñx voss joyttēnum* (Vog. népk. gy. I. 160.) «Valami módon hadd teremtek földet, valami módon hadd hozok fel földet (t. i. a vízből)!» *Xul'-qter*-t felszólítja, hogy álljon hozzá társul: *Nañ am apšim voss qlēn, mēnki akwät mā voss ūnttēnumēn!* (u. o.): «Légy te az én öcsém! teremtsünk ketten földet! Ez imígyen válaszol: *Am Numi-Tārēm, man qšmarēl nāñēn mā nāñx joyttē'im?* (u. o.): «Én N—T. micsoda ügyességgel hozhatok fel neked földet (a vízből)?» N—T. biztatja őt, hogy merüljön alá a tenger fenekére s hozzon fel onnan földet. X-ā. kétszer lebukik, de lélekzete kifogyván, üresen kell felszínre szállnia; harmadszor végül leér a tenger fenekére és *supān sei vis*, *Numi-Tārēm āšuwñē nāñx tqtētā.* (u. o. 161.): «homokot vett a szájába s felhozta N—T. atyánknak». Erre azután: *Numi-Tārmi Xul'-qteri' mā ūntuñkwē patsi'* (u. o.): «N—T. és X-ā. el kezdték a földet teremteni.

A teremtésnek tulajdon kifejezése itten, mint látnivaló, az *ūntt*-ige, mely eredete szerint összefügg a vog. K. *unl-* «*sitzen, ülni*» igével s etymonja: «*setzen, hinsetzen*», a melyből később az «*aufbauen, schaffen*» jelentés fejlődött ki. De ugyanebben a példában a tenger mélységéből hoznak fel egy kis rész földet (v. ö. *man qšmarēl nāñēn mā nāñx joyttē'im?*) «micsoda ügyességgel hozhatok fel neked földet?» vagy: *sei..... nāñx tqtētā*: «a homokot.... felhozta»), a melyből azután a kontinens sajátlag megteremtődik. Már most a milyen jogon Munkácsi a *tārāti* «*bocsát, ereszt*» igét ösvallási kifejezésnek mondja csupán azért, mert néhol *Numi-Tārōm* úgy bocsát le az égből egy-egy darabka földet, melyből a kontinens utóbb megalakul: épen ily jogon a *nāñx joytti* «*felhozta*», *nāñx tqtētā* «*felhozta*» kifejezéseket is mythologikusoknak állíthatjuk, mert az előttünk levő rege szerint a tengerből hozzák fel a kontinens teremtésére anyagul szolgáló homokot (földet). Nyilvánvaló, hogy mind a két állítás alaptalan s könnyen nagy tévedésbe visz.

Ha a *tārāti*, megjegyezhetjük még, eredetileg csakugyan a teremtéssel függne egybe, akkor vallási művekben bizonyára használatos volna «*creat*» értelemmel. Az eredeti pogány vallás kifejezéseit ugyanis tudvalevőleg a kereszténység jó részben elfogadta s megtartotta, mondhatni, mind megannyi népnél. *Numi-Tārēm* (a személyesített ég) például a keresztény voguloknál is jelöli az Istent; de már *tārāt*-, *tārēmt*- igét épen nem használják soha a teremtés kifejezésére, hanem csak a rendes «*bocsát, ereszt*» jelentéssel. Így

teszem Márk evangéliumának vogul fordításában ezt találjuk (Ny. K. 10: 228.) *Jestli taretaganim tanin juj tetal, pašimtat lonkt* (8, 3.): «Ha eleresztem őket haza éhen, elerőtlenednek az úton»: vagy (Ny. K. 10: 253.): *N'urine erin istobi am taretalim nanane judejskij naerme?* (15, 9.): «Akarjátok-e vajjon, hogy elereszszem a zsidó királyt?» A hol pedig teremtésről van szó, ott egészen más kifejezéseket találunk, pl. (Ny. K. 10: 235.): *Panketat že telim asne, humme i neme joltsa tinin Torim* (10, 6.): «Ab initio creaturae masculinum et feminam fecit (creavit) eos Deus» (Vulgata). Itten tehát a «creat» értelem a jolt-igével van kifejezve, míg a «creatura» egyértékese *telim as* (v. ö. *Tonätel mö telimišt, vit' telemišt talem tusšep tärime sqorlaxw ngosté*: «Azzal a föld teremtésekor, víz teremtésekor termett álló fenýöt vagdalni kezdte. Vog. népk. gy. II. 237. *Ajkä, kwol-sisté aku' jiv-saw talem*: «Öreg, a ház mögött valami cserje termett! Vog. népk. gy. I. 3. sat.)

A közlött erősségek alapján tehát bizton-bátran kimondhatjuk: a *tärät-*, *tärémt-* nemcsak hogy nem „legjáratosabb kifejezés” a teremtés fogalmára, hanem egyáltalán nincs is vele semmi származási kapcsolatban. Rendes vogul kifejezések a teremtésre: *sänkenti, ünnti, telti* sat. de soha *täräti* v. *tärémti*; ezt csak akkor használják a myth. énekek, mikor arról szólnak, hogy *Numi-Tärem* valamely már megteremtett dolgot lebocsát (*täräti*) az alsó világra.

Föltéve azonban — bárha meg nem engedve — hogy a *tärät-*, *tärémt-* valósággal a teremtés kifejezője, a magyar *terémt-* «procreat, producit» ige mindamellett semmi áron sem állítható vele rokonságba. Maga Hunfalvy is, a ki ülönben szintén belebonyolódik abba a hibába, hogy *tärät-*-et teremtésre magyarazza, bizonyosságot tesz állításom igaz volta mellett. „Ha úgymond (Vog. f. és n. 117.), a *täre, táremlém, táretém* szók eredeti jelentését kutatjuk, nem a *terem*, hanem más magyar szóban találjuk megfelelőjüket. *Täre* azt teszi: (keresztül) ér, *täres*: az ér, mintegy a mi a testen keresztül ér; innen *täremlä*: érik, beéri; evvel van az *ered, ereszt* egybeköttetésben s a vogul *täretém* valóban: *eresztek*? Abban ugyan téved Hunfalvy, hogy a *tärés* «ader, wurzel» szót a *täräti* rokonának mondja, de annyiban tagadhatatlanul igaza van, hogy a magy. *terem-*, *terémt-* ige eredete szerint minden látszatos egyezés daczára se tartozik össze a *tärät-*, *tärémt-* szóalakokkal.

A *tärät-*, *tärémt-* ige értelme: «lassen, gehen lassen, herablassen». Magától értődő dolog, hogy e jelentést a causativ képzés segíti benne kifejezni szintúgy, mint a magy. *ereszt-*, vagy a finn *päästä-* igeformákban (l. MÜg. Szót. 794.). E szerint a *tärä-* (ug. *tär-*) alapigének: «procedere, progredi; fortgehen, abgehen; távozni, (el) menni, eredni» a jelentése. Ezzel szemben a *terem-*, *terémt-* beli *ter-* alapige egy *t;gr-* «ziehen; húzni» őszugor igealakra megy vissza

(1. MUg. Szót. 210.), a melynek értelme szembeszököleg teljes-tökéletes ellentéte a *tără-énak*. Kiegyenlítésről szó sem lehet köztük, mert egészen nyilvánvaló, hogy a *tărăt-*, *tărămt-*-nak «lassen, gehen lassen, herablassen» a jelentése, míg a magy. *teremt-* «proferre, producere, procreare; hervorbringen» s azután «erschaffen» értelmű. A «húzás» és az «eresztés» olyannyira ellentétes két fogalom, hogy semmiféle rokonság se képzelhető közöttük.

Budenz a *tarä-*, *tărăt-*, *tărămt-*-formákkal a magy. *ered-*, *ereszt* igealakokat köti rokonságba (MUg. Szót. 794.) még pedig egészen helyesen; mert hiszen a jelentésük teljesen egybevágó s alakbeli rokonságuk is könnyen kimutatható (az *ered-* eredetibb *tered-*alakra megy vissza, a szókezdő *t* lekopását illetőleg vö. vog. *tāñer*: magy. *egér*, vog. *tu'è*: magy. *új*, vog. *tē*: magy. *ev-* [eszik], vog. *tī*, *t'i*: magy. *ez* sat.). Látható ebből, hogy az *ered-* *ereszt-*formák épen nem mellékalakjai a *terem-*, *teremt* nek, mint Munkácsi állítja (Ethnogr. 4: 54.) s nincsen legcsekélyebb atyafiság se köztük.

A *teremt-*ige tehát tisztán nyelvészeti ok miatt se köthető rokonsági kapcsolatba a *tărăt-*, *tărămt-* igeformákkal.

Rövidre fogva fejtegetésem eredményét, a felsoroltam mythol. és nyelvészeti erősségek alapján e szerint, azt hiszem, joggal s kereken kimondhatom, hogy a vog. *tărăt-*, *tărămt-*ige nem mythikus kifejezés; de még ha az volna, se lehetne a magy. *teremt* szóalakot vele egyeztetni, mert az etymonjuk merőben ellentétes.

R. PRIKKEL MARIÁN.

A Magyar Határozók. Simonyi Zsigmondnak e részletes mondat-tani munkája most készült el teljesen. Most jelent meg a második kötet második fele (első fele 1892-ben). Az egész II. kötet 8-rétű 464 lapra terjed. Ebből 288 lap a névutók használatát tárgyalja (a ragoké az I. kötetben van), 40 lap a határozó ige neveket (az infinitivus határozói használatát, továbbá a *-va ve*, *-ván vén*, *-vást vést* és *-atta ette* végű ige neveket), 41 lap a határozó szókat (helyh., időh., állapoth., végh., módh., okh. szókat). Azután következik hat lapon egy egészen rövid «rendszeres áttekintés». Ez egyrészt azért van oly rövidre fogva, mert a két-kötetes munka máris igen terjedelmesre nőtt; másrészt, mert amúgy is okvetlen szükséges volt a részletes tárgymutató (18 lap) és szómutató (62 lap). Ezt a kettőt *Kalmár Elek* készítette el nagy gondnal és hozzáértéssel. A szómutatóban föl vannak sorolva az összes fontosabb kifejezések és szólások, melyek a munkában idézve s tárgyalva vannak. E jegyzék jó szolgálatot fog tenni mindenkinek, a ki nyelvtörténettel, synonymikával vagy stilisztikával foglalkozik.